

Ajankohtainen Armfelt

Rainer Knapas

"Kustaa Mauri A. on varmaankin huomattavimpia miehiä, joita Suomi on synnyttänyt. Vaihteleva oli hänen elämänsä ollut ja vienyt hänet vuoroin maanpakoon ja kuoleman partaalle, vuoroin kunnian ja mahtavuuden huipulle. Kahden loistavan ja etevän hallitsijan, Kustaa III:n ja Aleksanteri I:n, kaikkivaltiaana suosikkina hän oli ollut." Kansallisessa elämäkerrastossa Kustavi Grotenfelt luonnehti Gustaf Mauritz Armfeltia vuonna 1927 ennen muuta suomalaisiksi suurmiehiksi ja selostettuaan Armfeltin ansioita Suomen aseman järjestämisessä vuoden 1809 jälkeen hän päätti hakusana-artikkelinsa: "Sitä on A. epäilemättä syvemmin kuin useimmat muut painanut leimansa Suomen vastaiseen kehitykseen."

Nuorena Suomen tasavallassa Armfelt nähtiin itsenäistymisen esihistorian suomalaisena patrioottina, joka Pietarissa Suomen asiain komitean puheenjohtajana onnistui pitämään suuriruhtinaanmaan erillään Venäjän hallintokoneistosta ja vieläpä laajentamaan sen aluetta itään. Vuonna 1809 valloitetuun "Uuteen Suomeen" liitettiin Armfeltin vaatimuksesta vuonna 1812 aikaisemmissa rauhanteoissa 1721 ja 1743 Venäjän alaisuuteen siirtynyt "Vanha Suomi", Viipurin kuvernementti. Viimeiset elinvuotensa hän kuoli kesällä 1814 Armfelt todella käytti utterasti Suomen politiikkansa hyväksi ja hänen jälkimaineensa Suomessa on ollut näiden vuosien leimaama. Ruotsissa hänet on yleisimmin nähty Kustaa III:n loistavana mutta kevytmielisenä suosikkina, jonka kohtalona oli joutua dramaattiseen epäsuosioon kuninkaan murhan jälkeen 1793. Vuonna 1794 "kolme kustavilaista", Armfelt, J. A. Ehrenström ja J. F. Aminoff sekä Armfeltin rakastettu, neiti Magdalena Rudenschöld tuomittiin kaikki kuolemaan, vehkeilystä Reuterholmin holhoojahallitusta vastaan. Vasta viime hetkellä tuomiot muutettiin elinkautiseksi vankeudeksi. Armfelt eli vain 56-vuotiaaksi, mutta hänen elämänsä näyttämö ja roolit veivät hänet kauas Ruotsin ja Suomen ulkopuolelle: Euroopan hoveihin Tukholman, Pariisin, Napolin, Wienin ja Pietarin välillä, Taalainmaalle Moran kirkolle talonpoikien eteen, Savitaipaleen taisteluun tai maanpakolaisuuteen Kalugaan.

Historiografia

Armfeltin elämänvaiheet ovat kiehtovia myös human interest-mielessä ja osana kuohuvan aikakauden tapainkuvausta. Niitä onkin seurattu yksityiskohtaisesti kahdessa elämäkerrassa. Ruotsalaisen 1700-luvun tutkijan Elof Tegnérin kirjoittama kolmiosainen elämäkertä ilmestyi jo 18831887 (toinen painos 18931894), Armfeltin viimeisiä Suomen vuosia painottava Carl von Bonsdorffin neliosainen biografia vuosina 19301934.

Seuraava elämäkertä ilmestyi vasta viime vuonna, Stig Ramelin kirjoittama Gustaf Mauritz Armfelt 17571814. Dödsömd kungagunstling i Sverige ärad statsgrundare i Finland. Stig Ramel on Ruotsissa tullut tunnetuksi Nobel-säätiön pitkäaikaisena toimitusjohtajana ja hän on aikaisemmin julkaissut ajankohtaiskirjoitusten lisäksi mm. muistelmateoksen Pojken i dörren. Ramelin laajaa lukeneisuutta ja henkilökohtaista innostusta kuvastavan teoksen nimi osoittaa myös sen perusviritystä: Armfelt rehabilitoidaan ennen kaikkea ruotsalaisena suurmiehenä.

Armfeltin elämänvaiheita on sivuttu myös muuntyyppisissä kirjallisuudessa. Sven Delblanc on ilkeängroteskissa kertomuksessaan Kastrater (1975) kuvannut Kustaa III:n ja Armfeltin oleskelua Firenzessä loppusyksystä 1783. Suomessa Tatu Vaaskivi on käsitellyt Armfeltia kaunokirjallisuuden keinoin jo vuonna 1938, jolloin laaja ja aikanaan tunnettu historiallinen romaani Loistava Armfelt ilmestyi. Aikaperspektiivi Armfeltin elämään on kohta kasvanut kahteensataan vuoteen. von Bonsdorff toi esille oman vuosikymmenensä suomalaista patriotismia ja Armfeltin osuutta Suomen erillisaseman rakentamisessa suhteessa Venäjään, eräänlaista proto-perustuslaillisuutta korostaen. 1930-luvun jälkeen on Armfeltin aikalaisia ja koko aikakautta Kustaa III:n aikaa, Ranskan vallankumousvuosia, Napoleonin ja Aleksanteri I:n multakin osin jo moneen kertaan arvioitu uudelleen.

Armfeltistakin löytyy yhä uusia, ajankohtaisen historiantutkimuksen ongelmien kannalta mielenkiintoisia piirteitä. Hän ei ehkä ollutkaan kevytmielinen, selkärangan onnenonkija ja viettelijä, arvioituna oman aikakautensa moraalikäsitysten mukaan. Hän toteutti 1700-luvun korkeakulttuurin erään arkkityypin, hovimiehen elämän ja favoritismin ihannetta. Hän huolehti innolla lastensa kasvattamisesta uusimpien periaatteiden mukaan. Hänellä oli todellista kirjallista ja taiteellista lahjakkuutta, hän ei ollut Ruotsin Akatemian jäsen ja Kuninkaallisten teattereiden johtaja vain kuninkaan armosta tai oikusta. Hän oli kenraali, ja taisteli joukkojensa edessä niin Suomessa Kustaan sodassa kuin Norjan suunnalla ja Pommerissa Napoleonin aikana. Hän haavoittui pahoin Savitaipaleella kesäkuussa 1790 mutta toivuttuaan hän jo elokuussa ohjaili menestyksellä rauhantekoa Värälässä.

Pohjolan Alkibiades

Armfeltin elämänvaiheisiin sisältyy ukonaista dramatiikkaa, voittoja, tappioita, sairauksia ja lukemattomia ihmissuhteita, valtiomiehiin ja rakastettaviin naisiin. Hän näyttää selvytyvän kaikkein synkimmistäkin vastoinkäymisistään merkillisen realismin, stooalaisen kurinalaisuuden, valtavan energian ja ironisen mutta usein muista huolehtivan huumorin avulla. Hän oli muodolliselta koulutukseltaan upseeri, mutta terävä havainnoisija, observatööri, kaikilla elämän aloilla ja lukemattomien kirjeiden ja memoriaalien, kokonaisten mietintöjen ja puolustuspuheiden kirjoittaja. Hän kirjoitti ylempilleen ja vertaisilleen yleensä ranskaksi, itselleen, alaisilleen ja tilanhoitajalleen ruotsiksi.

Kiertolaisuudet Euroopassa olivat perehdyttäneet hänet taiteisiin ja tieteisiin. Kirjallisuuden, oopperan ja teatterin maailman lisäksi häntä kiinnostivat aikaisten tapaan antiikin ja renessanssin taideteokset ja arkkitehtuuri. Itse hän pani alulle korkeatasoisia rakennusprojekteja tiluksillaan Ruotsissa ja viimeisinä elinvuosinaan Halikon Äminnessä.

Vähemmän tunnetuihin vaiheisiin Armfeltin elämässä kuuluu hänen osallistumisensa Kustaa III:n kuuluisaan, lähes vuoden kestäneeseen Italian ja Ranskan matkan 17831784. Hän oli silloin 26-vuotias, hovin ylikamarijunkkarin asemassa.

Kuningas itse pyrki matkallaan pääsemään osalliseksi Euroopan suurvaltapolitiikkaan, mutta matkan jälkivaikutus oli ehkä tärkeämpi taiteen kehitykselle Ruotsissa. Sitä seuraavina vuosina tapahtui ennen muuta arkkitehtuurissa jyrkkä käänne kreikkalaisen usklossismin suuntaan, niiden antiikin esikuvien mukaan joihin kuningas ja Armfeltkin henkilökohtaisesti olivat tutustuneet Italian niemimaalla. Heidän käyntinsä Paestumin tempeliraunoilla vaikutti grekomanian ja antiikin ihanteiden leviämiseen kaukaisessa Ruotsissakin. Suomen puolelta tästä on tyylipuhtana esimerkkinä Hämeenlinnan pyörökirkko 1790-luvulta. Armfelt seurasi Italia-mutia ja hankki tällä matkallaan tai myöhemmin Italian-vuosinaan 1790-luvulla muistoesineitä ja taideteoksia, joista osa kulki hänen mukanaan aina Äminnen kartanoon saakka.

Muutto Suomeen

Vuonna 1799, Kustaa IV Aadolfin noustua valtaistuimelle, Armfelt armahdettiin ja hän saattoi palata Ruotsiin. Hänet nimitettiin ensin Ruotsin lähettilääksi Wieniin, sitten Ruotsin joukkojen päälliköksi Pommeriin 1805, jossa Preussi ja Ruotsi yhdessä kävivät sotaa Napoleonin vastaan. Suomen sodan vuosina Armfelt taisteli Norjan suunnalla Tanskaa vastaan.

Ruotsin vuoden 1809 kruununperimys- ja vallankaappausselekkauksissa jonka tuloksena Napoleonin kenraali Bernadotte valittiin Ruotsin kruununperilliseksi Armfeltille ei enää jäänyt poliittista sijaa ja maaliskuussa 1811 hän vannoi uskollisuudenvanlan Aleksanteri I:lle Venäjän Tukholman lähettilään luona. Hän oli päättänyt siirtyä Suomeen asumaan Åminnen kartanolleen, käytyään jo edellisenä vuonna tunnustelumatkalla Pietarissa ja esiteltään keisarille henkilökohtaisesti näkemyksiään Suomen hallinnon kehittämiseksi. Hän oli saavuttanut Aleksanteri I:n täyden luottamuksen ja näköpiirissä oli kutsu vaikutusvaltaiseen asemaan keisarin lähipiirissä.

Armfeltin viimeiset vuodet kuluivatkin enimmäkseen Pietarissa, kesäisin hän matkusteli Suomessa tai asui huvilallaan Tsarskoje Selossa. Pietarissa hänet nimitettiin Suomen asiain komitean puheenjohtajaksi 1811, seuraavana vuonna hänet korotettiin suomalaiseksi kreiviksi

ja nimitettiin kenraaliksi, nyt Venäjän sotavoimissa. Kesällä 1812 hän osallistui keisarinsa kanssa sotaan Napoleonin vastaan. Loppukesästä molemmat kävivät Turussa neuvotteluja Ruotsin Bernadotte-perintöprinssin, Karl Johanin, kanssa. Tuloksena oli Ruotsin ja Venäjän välinen liittosopimus yhteisistä toimista Ranskaa vastaan. Ruotsi tunnusti lopullisesti Suomen siirtymisen Venäjän alaisuuteen, Venäjä lupautui vastapalveluksena avustamaan Ruotsia saamaan haltuunsa silloin vielä Tanskalle kuuluneen Norjan. Tällä sinetöitiin Armfeltin vanha geopoliittinen kuningasajatus, jonka hän oli esittänyt jo Kustaa III:n aikana: vain rauhantila Ruotsin ja Venäjän välillä turvaisi Suomenkin edut.

Yliopiston kansleri ja pääkaupungun perustaja

Armfeltin edeltäjä Turun akatemian kanslerin toimessa oli keisarin valtios sihteeri Mihail Speranski. Venäjän Ranska-politiikan käännekohtassa Speranski joutui keisarin epäsuosioon 1811 ja hänen oli jätettävä kaikki virkansa. Yliopiston johto Turussa toivoi nyt Armfeltin kautta saavansa edelleen nauttia hallitsijan suosiosta, ja kanslerin tehtävässään Armfelt ryhtyikin tarmokkaasti toteuttamaan vuoden 1811 melkein kaksinkertaistettua yliopiston menosääntöä ja saattamaan päätökseen vielä kesken olevaa uutta yliopistorakennusta. Armfelt saneli yliopiston rakennustoimikunnalle ohjeet uuden päärakennuksen ja sen ympäristön viimeistelystä ja sisustamisesta. Tässäkin asiassa hän käänsi huomionsa Pietarin suuntaan. Sieltä hankittiin hänen välikyksellään sekä stukkatöörejä että sisustusesineitä ja kalusteita.

Tärkein taideteoshankinta, jonka Armfelt väliitti Pietarista oli kolossaalikooinen, graniittijalustalle uuden juhlasalin katederin taakse sijoitettu Aleksanteri I:n pronssinen rintakuva. Patsas tilattiin Venäjän uusklassismin johtavalta kuvanveistäjältä Ivan Martosilta ja se siirtyi sittemmin yliopiston mukana Helsinkiin. Kansallismielisten yliopistopiirien painostuksesta rintakuva poistettiin 1930-luvulla yliopiston juhlasalista ja siirrettiin varastoon Kansallismuseoon. 1950-luvun lopulla Armfeltin hankkima, Keisarillisen Aleksanterin Yliopiston taidekokoelmien ylivoimaisesti komein veistos sijoitettiin Yliopiston kirjaston eteläiselle seinustalle ulkosalle!

Taideteosten ja rakennusasioiden lisäksi Armfelt huolehti ennen kaikkea yliopistonsa aatteellisesta Pietari-suuntauksesta, antaen tukensa kaikille pyrkimyksille jotka edistivät yliopiston asemaa uuden suomalaisen, Venäjälle lojaalin ja kyyrykkään virkakunnan kasvattajana.

Armfeltin viimeisten elinvuosien suuri muutoshanke oli Helsinki-nimisen rannikkokaupungin korottaminen suuriruhtinaanmaan pääkaupungiksi. Hän ei milloinkaan voinut sietää turkulaisten sisäpiirien ("barbarer, bovar och tråhuvuden") kotiinpäinveotä ja näköalattomuutta. Keisari päätti uudesta pääkaupungista ja vahvisti sen suurellisen uuden asemakaavan vuonna 1812, Armfelt oli keisarille jo edellisenä vuonna esittänyt keskushallinnon siirtoajatuksen. Näyttää myös siltä, että vaikka J. A. Ehrenström, Armfeltin kohtalontoveri Kustaa III:n ajoilta, varsinaisten arkkitehtien puuttessa laati itse asemakaavan ja siihen liittyvän selostuksen, niin sen ideasisältö kuvastaa Armfeltin käsityksiä Suomen tulevaisuudesta.

Armfeltiana Suomessa

Armfeltin elämäntyön materiaallinen jäämistö on melkein kokonaisuudessaan säilynyt Suomessa. Hän ei koskaan saanut nähdä Äminnen kartanoaan täysin uudistettuna, vaikka hän viime päivänsä saakka kävi kirjeenvaihtoa uudistus- ja sisustustöiden yksityiskohtista. Hän valmisteli myös viimeisenä elinvuotenaan itselleen uuden hautakappelin Halikon kirkkoon, hautakirjoitusta myöten, ja sinne hänet haudattiinkin loppukesästä 1814. Keisarin määrämin juhllisin menoin hänet oli ensin siunattu Pietarin suomalaisessa Marian kirkossa, jonka suojelija hän myös virkansa puolesta oli.

Armfeltin Äminnen kartano oli 1800-luvulla sääntöperintötila, jonka tuli kulkea suvussa jakamattomana. Kartanon sisustus ja taideteokset ovat vieläkin muuttumattomina paikoillaan. Äminnen laaja arkisto siirrettiin 1890-luvulta alkaen Valtionarkistoon Helsinkiin ja 1920-luvulla, jolloin Äminne avioliiton myötä siirtyi von Knorringien suvulle, viimeinen kreivi Armfelt, Carl Alexander, lahjoitti huomattavan osa Gustaf Mauritzille ja hänen pojalleen, ministerivaltiosuhteeri Alexander Armfeltille sekä suvun muille jäsenille kuulunutta esineistöä omaksi kokoelmaksi Suomen Kansallismuseoon. Osa esineistöä lahjoitettiin Turun historialliselle museolle. Helsinkiin siirtyneestä kokoelmasta järjestettiin myöhemmin, Armfeltien kannalta täysin vieraaseen ympäristöön, Suomenlinnaan, ns. Armfelt-museo.

Armfelt-suvun arkisto Kansallisarkistossa on ainoita kokoelmia maassamme, joka sivuaa Euroopan suurpolitiikkaa ja ylhäisten piirien elämänmuotoa Kustaa III:n ja Aleksanteri I:n ajoilta ja myöhemminkin, Tukholman ja Pietarin hovin sekä Suomen korkeimpien hallintomiesten näköalapaikoilta.

1700-luvun tutkimus myötätulessa

Uusi Armfelt-tutkimusharrastus Suomessa ja Ruotsissa liittyy viime vuosina voimakkaasti kasvaneeseen "dix-huitémismiin", 1700-luvun tutkimukseen yleensä. Ruotsissa toimii lukuisten muiden maiden tapaan erityinen tutkijoiden yhteisjärjestö, Sällskapet för 1700-talsstudier, Tanskaan ja Norjaan on viime vuosina perustettu vastaavanlaiset yhdistykset. Suomessa 1700-luvun tutkimus on perinteisesti painottunut talous- ja sosiaalishistorian tai poliittisen historian suuntaan. "Dix-huitémismissä" ja Ruotsin 1700-luvun tutkimuksen seurassa ovat ehkä enemmän esillä aate- ja oppihistoria, filosofia, kirjallisuus, taiteet, teatteri, ooppera ja musiikki. Ruotsin 1700-luvun tutkimuksen seuralla on muutamia jäseniä Suomesta ja aika ajoin on ollut puhetta erityisen Suomen alaosaston järjestäytymisestä.

Sällskapet för 1700-talsstudier-seuran jäsenyys tuo automaattisesti jäsenyyden kansainvälisessä Society for Eighteenth-Century Studies -Société; internationale d'Étude du dix-huitième siècle, osallistumismahdollisuudet arvostettuihin kongresseihin ja oman nimen maailmanlaajuiseen 1700-luvun tutkijoiden painettuun repertorioon. Viimeinen painos sisältää noin 8 500 nimeä, lisäksi on kaikilta mainittu yhteydet ja erityiset intressialueet.

Ruotsissa 1700-luvun tutkimuksen nousu näkyy hyvin viime vuosien väitöskirjojen määrässä ja tasossa, erityisesti aate- ja oppihistoriassa tai taide- ja arkkitehtuurihistoriassa. Suuret näyttelyt Tukholmassa ja niiden luettelot ovat tuoneet 1700-luvun tutkimuksen tuloksia komealla tavalla julkisuuteen.

Takavuosina kaavailtu suomalais-ruotsalainen suuri näyttely Gustaf Mauritz Armfeltista ja hänen aikakaudestaan olisi tuonut tähän ajan virtaukseen näkyvän panoksen Suomesta. Pitkälle viedyt suunnitelmat sisällöstä ja yhteistyöstä Museoviraston, Valtion taidemuseon ja Valtionarkiston välillä kaatuivat muodollisesti määrärahojen puutteeseen, todellisuudessa ehkä enemmän yleiseen haluttomuuteen niitä esittääkään.

Armfelt yhdistää elämänvaiheidensa kautta Suomen, Ruotsin, Venäjän ja muun Euroopan historian. Suomessa ja Ruotsissa säilyneen Armfeltiana-aineiston yhdistäminen näyttelyksi olisi antanut ainutlaatuisen mahdollisuuden yhteisesiintymiseen, joka olisi liittynyt oman maamme osaksi Euroopan 1700-luvun lopun ja Napoleonin ajan laajempaa kulttuurimaantiedettä ja historiallista identiteettiä. Suomen museoista tunnetusti vain Heinolan Kaupunginmuseo on viime vuosien näyttelyissään ja laajoissa näyttelyjulkaisuissaan (Kustaa III:n aikaan, Empire ja Rokokoo) välittänyt 1700-luvun kulttuuritutkimuksen nousua Suomeen. Siten on ollut pakko matkustaa Heinolaan, jotta saisi nähdä esimerkiksi Armfeltin hyvin säilyneen Serafimiritarikunnan puvun. Suomenlinnan Armfelt-museo on pysynyt jo pari vuotta suljettuna.

Stig Ramelin uuden elämäkerran lisäksi on viime vuoden lopulla ilmestynyt kommentoitu laitos Armfeltin matkapäiväkirjasta hänen Italian- ja Ranskan-matkaltaan sekä yli 200-sivuinen, Armfeltille omistettu Historisk Tidskrift för Finlandin erikoisnumero (3/1997). Kaksi jälkimmäistä ovat saaneet alkunsa toteuttamatta jääneen näyttelyn suunnittelutyön yhteydessä, todistamaan Armfeltin ajankohtaisuutta ja esittelemään uutta, vähemmän tunnettua Armfelt-aineistoa.

KIRJALLISUUTTA

Stig Ramel (1997): Gustaf Mauritz Armfelt 1757-1814. Dödsdömd kungagunstling i Sverige ärad statsgrundare i Finland. Stockholm: Atlantis, 399 s.

Rainer Knapas (utg.) (1997): Resan till Italien. Gustaf Mauritz Armfelts resedagbok 1783-1784. Stockholm: Atlantis, 259 s.

Historisk Tidskrift för Finland, Armfelt-teemanumero 3/1997: kirjoittajina Stig Ramel, Jyrki Paaskoski, Marja Supinen, Tuukka Talvio, Jessica Parland-von Essen, Jouni Kuurne, Irma Lounatvuori, Marja Terttu Knapas, Henrika Tandefelt, Rainer Knapas, Jussi Kuusanmäki ja Max Engman.